

Самур

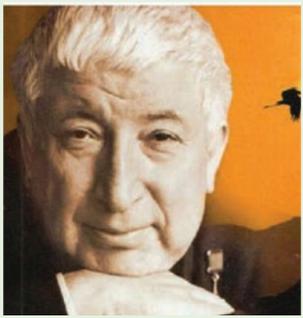
№ 10 (326) 2018-йисан 20-декабрь

1992-йисан январдилай акъатзава

2019-йИС КВЕЗ КУТУГРАЙ!

Цийивилер
www.samurpress.net

РикЕлай тефир няни

Алай йисан 28-ноябрдиз С.Вургъунан тварунихъ галай Азербайжандин Гьукматдин Урус Драмтеатрдин дараматда Дагъустандин Азербайжан Республикада авай векилвилдин идаради кьил кутур чехи мярекат – Дагъустандин халкъдин

шаир Расул Гьамзатован 95 йисан юбиледихъ авсиятда эдебиятдинни музыкадин няни кыле фена.

Шаир рикел хкидай мярекатдиз гзаф мугъманар, Азербайжандин медиадин ва эдебиятдин кваталарин векилар атанвай. Мугъманрин арада Азербайжандин Медениятдин Министерстводин, Къырагърин Кваталдин, РФ-дин чи республикада авай посольстводин ва алишверишдин векилвилдин идарадин векиларни авай.

Расул Гьамзатован фондунин вице президент Гьабигат Азизовади, «Къафкъаз» ассоциациядин президент Хасайбат Валиевади ва Дагъустандин Бакуда авай даиман векил Марат Аскендерова тебрикдин гафар лагъайдалай гуьгъуьниз мугъманриз гаф гана. Дагъустандин Къырагърин Кваталдин седридин заместител Марина Агъмедовади, гъа и тешкилатдин секретарь Сувайнат Кюрбековади, Азербайжандин Къырагърин Кваталдин кьил Анар Рзаева, къырагъ-журналист, «Самур» газетдин кьилдин редактор Седакъет Керимовади ва масабур шаирдин яратмишунриз талуькъарнавай марагълу рахунар авуна.

Эхирдай Дагъустандин халкъдин артист Адалат Шукъурова ва Азербайжандин Милли Консерваториядин солист Решад Ибрагъимова композиторни Расул Гьамзатован чалариз теснифнавай манияр лагъана. «Сувар» ансамблдин кьуьлердайбуру авур кьуьлери, гъакни «Гуьнай» студиядин яяри хуралай келай шиирри вири гьейранарна. Мярекатдин вахтунда талуькъ фотомыставка кардик кутуна, чехи шаирдикай документрин бинедал алаз тукъуьрнавай куьруь метраждин фильмар кьалурна.

Комплекс кардик кутунва

Къубада цийиз кардик кутунвай объектрикай садни «ABAD Factory» комплекс я. И карханадихъ са гьилда 140 килограм кьуру майва, 110 килограм ширинлукъ,

1200 банка компот, гъакни йикъа 1000 литр некъ, 600 килограм як гьасилдай 5 хел ава. Ина жележегда 80 хизандиз кваллахдай мумкинвал жеда. Комплексадин вилик чехи парк кутунва. Мукъвал вахтара паркуна агъалийриз кьуллугъдай объектарни кардик акатда.

Алай йисуз лезги халкъдин чехи шаир ва камалэгъли, лезгийрин ва Дагъустандин поэзиядин XIX виш йисан зурба классик, вичин чалар халкъдин мецера гъатнавай Етим Эмин дидедиз хъайи 180 йис тамам хъанва. Халкъдин поэзиядин чал къакъанриз акъудай, ам дуньядин чара-чара пипера уьмуьр гьалзавай гьар са лезгидиз рикляй кланарай, вичин къелемдив вири гьейран авур и зурба шаирдин экуь къамат чи риклера хкаж хъанва.

Етим Эмин 1838-йисуз виликан Куьре округдин Цилингрин хуьре лежбер Севзиханан хизанда дидедиз хъана. Эмин гъеле гъевчизамаз абурун хизан Цилингай Ялцугъиз куьч хъанай. Савадлу, гегъенш дуньякъатунар авай кас тир Севзиханаз жемьтдин арада чехи гуьрмет авайвилай ам пуд хуьруьн дувандин къазивиле тайинарнай. Ада вичин къве чехи

Абурун чалан михъивили, образрин деринвиле, рифмайринни тешпигърин иервили келдайбуру ялзава.

Етим Эмина лезги поэзия формадиз рекъяйни къакъан дережадиз хкажна. Ада икъван гагъди хайи поэзиядиз таниш тушир са шумуд цийи везин гъана, 4, 5, 6, 7 гъижа авай шиирар тукъуьрна. Лезги шаиррикай сад лагъайди яз ада къудалай гзаф царар авай бейтер арадал гъана.

Е.Эминакай илимдин рекъяй сифте гаф лагъайди, шаирдин яратмишунрин ирс кватина адан сад лагъай ктаб акъудайди чи сейли алим Гъажибег Гъажиегов я. Эминан уьмуьрдикай марагълу малуматар гайи алимди адан яратмишунриз чехи кьимет ганай.

30-40-йисара Е. Эминан эсерар кватл хъувунин ва абур чапдай акъудунин кар Мегъамед Гъажиева давамарнай. Адалай гуьгъуьниз

ШИИРАТДИН РАГЪ ЭМИН

хчив - Эминавни Меликав келлиз тунай. Гъевчи хва Набидивай буба рагъметдиз финкиди келлиз хъаначир.

Эминан халисан твар Мегъамед-Эмин я. «Етим» ада вичиз къачур шаирвилдин лаклаб я. Сифтегъан кел-кхъин Эмина вичин бубадивай чирнай. Адан алакьунрал, хци зигъиндал, къатунрал гьейран хъайи Севзихана вичин хва Къеанрин хуьруьз, машгъур алим Гъажи Исмаил-эфендиндин патав рекъе тунай. Гъажи Исмаил эфендиндин медресада а члавуз сукътайриз мусурман диндилай гьейри гъа девирдин жуьреба-жуьре илимрай, РагъкъечИдай патан халкъарин эдебиятрай, риторикадай, поэтикадайни чирвилер гузвай.

Къеандал медреса куьтягъай Эмин вичин чирвилер артухарун патал гуьгъуьнай Куьре патан твар-ван авай алим Алкъвадар Гъажи Абдуллагъ эфендиндин медресадиз гъахънай. Ина келай йисара Эмин РагъкъечИдай патан халкъарин поэзиядихъ галаз мукъувай таниш хъанай. Ада чехи гъевседалди араб ва туьрк чалар чириз гатуннай.

Медреса акъалтларайла Эминан буба рагъметдиз фенай. И хабар агакъай Эмин Ялцугъиз хтанай – адан хиве гъевчи

Дустариз

Хабар къуртла зи гъалдикай дустари, Шукур-Аллагъ, хъсан я, - лагъ дустариз. Тпалабирди чпивай зи къастари Хийир-дуа, игъсан я, - лагъ дустариз.

Хажалатар, хифетар зи дерин я, Заз алахъай гуьлуьшан югъ серин я. Вил атГудач дуньядихъай – ширин я, Айиб мийир, инсан я, - лагъ дустариз.

Жув хъайила эвел халкъар арада, Гила хелвет хажалатдик кьурада; Дердерикай хабар къадач чарада, Дуньядин гъам гьижран я, - лагъ дустариз.

вахаризни стхайриз бубавал авун гъатнай. Са къадар вахтунилай ам вичин бубадин чкадал дувандин къазивиле тайинарнай. Шаирдин эсеррай ва чал агакънавай тарихдин малуматрай аквазвайвал, ам иер суйдин, къени кьилихрин, гъахъ гвай, адалатлувилелди суд-дуван ийидай къази тир. Адан инсанпересвал себеп яз кесибриз Етим Эмин гзаф кландай, адан патав къунши хуьрерайни кваз инсанар къведай.

Е.Эмин яратмишунрин гурлу вахтунда залаз азардик акатна месе гъатнай. Я чкадин, яни Дербентдин духтуривай адаз чара ийиз хъанач. Шаир 1885-йисуз рагъметдиз фена, ам вичин хайи хуьре кучукна.

Етим Эмина лезги поэзияда ва эдебиятда тур гел са куьнвиле геккигиз тежерди я. Философиядин деринвилелди ва фикиррин азадвилелди тафаватлу тир адан ирсини къедалди вири гьейранарзава.

Шаирдин «Дустариз», «Заз сабур гуз», «Тукъвезбан», «Гуьзел Тамум», «Аман яр», «Бахтатар», «Гъарай эллер», «Дунья гъей» ва маса шиирар къени халкъдин арада машгъур я.

Етим Эминан лирикадин шиирар чи поэзиядин халисан жавагъирар я.

Бенде авач гъал гьикл ятла аквадай, Дердиникай хабар кьуна рахадай, Фугъарадин гъакъикъатда аквадай. Бей-адалат дуван я, - лагъ дустариз.

Дустариз лагъ: гъафил тахъуй ахвара, Ахир нефес жезава, лагъ, мукъвара. «Етим Эмин амач, лугъуз, фугъара» - Квез жериди са ван я, - лагъ дустариз.

Тукъвезбан

Гъайиф тушни вун эцигиз чилерал? Ширин вирт я, хуш нямет я, Тукъвезбан. Хаму кард хъиз, хвена кланда гъилерал, Вун жагъайдаз хунл девлет я, Тукъвезбан.

Е. Эминан яратмишунрин ирс кватл хъувунин кардик Назир Агъмедовани вичин пай кутунай.

Е. Эминан уьмуьр ва яратмишунар ахтармишунин ва шаирдин малум тушир эсерар жагъур хъувунин карда Агъед Агъаева тухвай кваллахар иллаки кьиметлуди я. Ада Москвада ва Магъачкъалада акъудай Е.Эминан шииррин кваталри, шаирдикай кхъей макъалайри ва кьилдин ктабди лезги эдебиятдин классикдикай чи чирвилер мадни гегъеншарнай.

Алатай асирдин 60-йисара Фируза Вагъабовади лезги алимрин ахтармишунрал бинелу хъана, Е. Эмина Дагъустандин эдебиятдиз гъайи цийивилерикай, адан яратмишунрин методдикай кхъенай. Чехи шаирдин ирс кватл хъувунал гзаф йисара Гъалиб Садыкъидини зегъмет чугунай.

Е.Эминан уьмуьрдин рекъиз, яратмишунриз фикир гун йис-сандивай артух жезва. 2001-йисуз Магъачкъалада профессор Р.Г. Къадимован, 2002-йисуз шаир, публицист Ф.Р.Нагъиеван шаирдикай кьилдин монографияр чап хъанва.

Вун жагъайдаз гъич ви къадир чизавач, Зар-зибада гъамиша вун хуьзавач. Бес за гъикда? Вун рикелай физавач. Зав гвайди ви гъам-хифет я, Тукъвезбан.

Гимишдин пул дуьзмишна на яхада, Ви ширин мез, шад билбил хъиз, рахада. Агъузвалмир тай-туьшерин арада, За ваз ийирди минет я, Тукъвезбан.

Гъар пакамахъ экъечИдай са рагъ я вун, Гъилел кудади, нур гудай чирагъ я вун, Гъар са ширин емиш авай багъ я вун, Эминав гвайди ви дерт я, Тукъвезбан.

СЕЙЛИБУРУ ЛАГЪАНАЙ...

Заз жуван хайи лезги ч'ал хъиз араб, фарс, туьрк, урус ч'алар, гьак'ни Дагъустандин халкьарин 12 ч'ал ч'ида. Ингъе за к'венк'ве жуван ч'алал фикирда, жуван ч'алал веревирдер ийида. И муаллим хъаначирт'а, завай маса ч'аларни чириз жечир. Хайи ч'алалан къадир хъухъ!

Гъасан АЛКЪВАДАРВИ

Вахтар алатунивай гафар тарихдиз элкъезва. Халкьдихъ лайихлу тарих хъун патал лайихлу гафар, а гафар хуьз алакьдай рухварни к'анда. Ик' хъайит'а, хайи ч'ал рекьидач, виликай къезвем несилрал агакьда. Жуван гафар, жуван ч'ал хвейи халкь тарихда эбеди я.

Нажмудин САМУРСКИ

Гафар чпин авазар авай музыка хъиз я. Хъсан гафари рик'ин телер юзурда. Шаирди вичин ширир паталди гафар жагъурзавайвал, манидар вичин манидиз кутугай ч'аларихъ гелкъезвайвал, инсанарни сад-садахъ галаз жуван хайи гафаралди рахана к'анзава. Гъар са халкьдин ч'ал ам хуьзват'а, адакай менфят къачузват'а, ам вилик тухузват'а иер я.

Готфрид ГЪАСАНОВ

Гафунихъ ч'ехи къуват ава. Виш йисара уьмуьрзавай гъумбетар гафаривди хкажзава. Ихътин гъумбетар хкажзавай инсанар ч'ехи къагъриманар я. Вичин хайи ч'алалди тарихдин гъумбетар эцигзавай халкь тарихдин сегънеда эбеди яз амукьда.

Хасбулат Аскер
САРЫДЖА

ЧИ ГЪАРФАРАЛ ГЪИЛ ЯРГЪИ ИЙИМИР! РЕХЪ ГАНА К'АНЗАВАЧ

«Самур» газетдин 2018-йи-сан 28-ноябрдин нумрада к'ел-дайбурув агакьарнавай «Са халкьдиз кьве алфавит?» макъалада гзаф кар алай месэла къарагъарнава. Чи алфавит дегишарна латин графикадалди тукь'уьриз к'анзавайбуруз тарихдикай хабар авач жеде. Чна латин гъарфикай 1928-1938-йисарани менфят къачунай. Бес эхир гьик' хъанай? Вучиз ам анжах 10 йисуз кардик хъанай? И алфавит гьик' хъана къабудайди тир ва вучиз акъвазарнай? И суалриз жаваб жагъурун паталди за са бязи чешмейриз вил вегъена. Хайи ч'алал к'ел-кхъин кардик кутун патал алаатай асирдин 20-30-йисара кьиле фейи милли гьерекатдин к'венк'вечийрикай хъайи чи сейли къелемэгъли Зияудин Эфендиева 1973-йисуз «Коммунист» (лезги ч'алал) газетдин 75-нумрадиз акъудай «Зи рик'ин сувар» макъалани

к'елна.

З.Эфендиева вичин макъалада ик' кхъенва: «1928-йисуз Ц'ийи Алфавитдин Комитетди (председатель Коркмасов, заместитель Гь.Гъажибегов) гьин халкьдиз гьин ч'ал ва алфавит к'андат'а тайинарунин мураддалди виликамаз печатдиз тезисар акъудна. Гуьгъуьнлай вири халкьарин ч'алар гьукуматдин ч'алар яз тесикъарна (им Дагъустандин Конституциядани кьейдна) ва къунши стха республикайри хъиз латиндин алфавит хъяна». Ибур гъар са касдив фагъумиз тазвай гафар я.

За фагъумзавайвал, автордивай чана Коммунист партиядин кич' аваз вичин фикирар бегъемдиз ачухариз хъанвач. Ада кхъенвайбуруз ихътин суалар къезва: Халкьди а тезисар к'елна вичин фикирар лагъанайни? Латин алфавит герек тирди халкьди тайинарунайни? Къунши республикайри хъиз анжах ла-

тин алфавит вучиз хъанай? Жавабар паталди яргъал фин герекзавач. Халкьдин фикирар чирайди туш. А ч'авуз вилик-кьилик квай ксарин акъуллу меслятарни кваз къуначир. Гьукуматди чал латин алфавит гьукуналди илит'най. Гуьгъуьнлай халкьди ц'ийи алфавитди лезги ч'алав, гьукуматди лагъайт'а, вичиз тухуз к'анзавай сиясатдив къазвачирди къат'анай. Гъавилай чи алфавит 1938-йисуз кирилл графикадал алуднай.

Виликан йисара хъиз, гила мадни чал латин алфавит илит'из к'анзава. Ихътин ч'уру ният авай ксариз чир хъун герек я хъи, им чи ч'алав къазвай алфавит туш ва ик' тирди 1928-1938-йисара субут хъанай. Муькуь патахъай, газетди кхъенвайвал, са халкьдиз кьве алфавит жедайди туш. Гъавилай чна и кардиз рехъ гана к'анзавач.

Гуьлхар ГУЪЛИЕВА

Ч'УРУ КАР

Играми редакция! Лезги алфавит латин графикадал элкъуьриз к'анда лагъай гафари зирик' къарсуьрна. Бегъем чирвилер авачиз, лезги ч'ал хъсандиз тийижиз методикадин ктабар кхъизвайбуру гъинай пайда жезвайди я? Ихътинбурун куьмекдалди гила чи алфавитдал гьил вегъезва. Гъатта лезги ч'ал паталди латин алфавитдин проектар теклифзавайбуруни майдандиз акъатнава.

Гъа инал зи рик'ел чи сейли алим, философиядин илимрин доктор, профессор Агъед Агъаева 2000-йи-

суз Дагъустандин радиолай авур рахунар хъезва. Ада алаатай асирдин 20-30-йисара лезгийри Гъажибег Гъажибегов кьиле аваз милли ч'алал к'ел-кхъин патал кардик кутур гьерекатдикай ихтилатзавай. Алимди лагъайвал, а ч'авуз Дагъустандин кьиле авай бязи шовинист къуллугъчийрихъ галаз санал абурувай тарс къачунвай чи ватан-эгълийрини лезги ч'алал неинки газет чап авуниз, гьак' хайи ч'алал к'ел-кхъин арадал гъунизни акси гьерекатар авунай. Гъатта урус ч'алал акъатзавай «Яру Дагъустан» газетда са лезгиди «Чаз

лезги к'ел-кхъин герек туш» т'вар алай макъалани чап авунай.

Гила ихътин ксар мадни пайда жезвай хътинди я. Фадамаз абурун вилик пад къуна к'анзава. Абуруз чпин чка къалур тавурт'а, ахпа геж жеда. Алфавитдихъ эсиллагъ гьил хк'урна к'анзавайди туш. Ам дегишарайт'а, гежег несилривай 80 йисан кьене кириллдалди кхъенвай са зат'ни к'елиз жедач. Им чи тарихар ч'урун я. Им лезги халкьдиз хъянат авуниз барабар ч'уру кар я.

Мегъамед ГЪАСАНОВ,
Баку

Ч'АЛАВ КЪАЗЗАВАЧ

И йикъара «Самур» газетдин чинриз акъуднавай «Са халкьдиз кьве алфавит?» макъала к'елайла зун пагъ ат'ана амукьна. Бубайри лагъайвал, ажеб чкадал югъ няни хъаначни? Алакь тийиз методикадин ктабар кхъизвайбуруз, алфавит дегишариз к'анзавайбуруз маса кар-ч'ал авайди туш жал? Чи халкь патал авуна к'анзавай гьикъван зурба к'валлахар ава. Абуру ихътин к'валлахарикай фагъум тавуна, вучиз ч'уру крарихъ ялзава? Чна ихътин ксарихъ галаз дат'ана женг ч'угуна к'анзава.

Играми редакция! Заз чиз, чна алфавит дегишарна к'анзавайди туш,

акси яз алай девирдин алфавит гьик' хъсанардат'а фагъумна к'анзавайди я. Латин графикадин алфавитдив гекъигайла чи гилан алфавитдин винизвал генани пара я. И алфавитди чаз гь, гь, кь, кь, к'л, п'л, т'л, уь, хъ, хъ, ц'л, ч'л хътин тукь'уьр хъанвай 12 гъарф кхъидай мумкинвал гузва. Гъак'ни чи 4 гъарф: гь, кь, уь, хъ хъуьтуьлвиле лишандин ва 3 гъарфни: гь, кь, хъ к'евивилин лишандин куьмекдалди арадиз къезва.

Идалай гъейри чи алфавитдин 17 гъарфунихъ лезги ч'алан кхъинра жуьреба-жуьре везифар ава. Месела, в, й, н гъарфари тайин фонемаяр къалурзавайвал, орфографиядин ре-

кьайни кар алай везифар тамамарзава: лабиалвал, яргъал ч'угун, нерин тах. Латин графикадин гъарфаривай и везифар кьилиз акъудиз жедач. Гъак'ни и алфавитдивай лезги ч'алан гафар арадиз гъизвай ва гафарин манаяр сад-садавай чара ийизвай вири сесер къалуриз жедач. Ада чи ачух тушир гужлу сесер гьик' къалурда къван? Гъавилай ихътин месэлаяр фикирда къуна ч'уру ниятар авай ксариз кьет'идаказ лагъана к'анзава: Чи гъарфарал гьил яргъи ийимир. Латин алфавитди чи ч'алав къазвач.

Тагъир АГЪМЕДОВ,
Къуба район

БАДЕЙРИН ЭМЕННИ

Гьик' ят'ани, эхиримжи вахтара «Самур» газетдин чинрай ч'алал талукъарнавай макъалаяр к'елайла зи рик'ел 90 йиса аваз вичин дуьнья дегишарай баде хтана. Ада гъамиша лугъудай: «Жуван ч'ал чидайдахъ галаз ацукъ-къарагъ чан хтул. Жуван ч'алалай, жуван ч'ал чидайдалай эляч'имир».

Зи рик'ел хъсандиз алама, бадеди чаз гъамиша манияр лугъудай, махар ахъайдай. Зи вахари ва стхайри чпиз бадедин са мах ван тахъайла завай а мах ахъаюн т'алабдай. Зани гъа бадедин саягъда ихтилатдай. Баде лезгидалди акъван фасагъатдиз,

акъван хъсан рахадай хъи, адахъ яб тагун мумкин тушир. Ихтилатрихъ верц'и гафар кутаз, «чан хтулар» лугъуз, гуьгъуьлар къачуз к'анардай ада чаз ч'ал.

Бадедин маниярални махарал зи гзаф рик' алай. Абурай заз гьикъван къиметлу лезги гафар чир хъанай. Садра бадеди ихътин са мани лагъанай:

*Лацу гъетре хуьзва рекьер,
Чавай аниз физ жедат'а?
А гъед хътин кавхадин руш
Чаз тахъана низ жедат'а?*

На лугъумир «Лацу гъед» лезгийри Меркуридиз лугъузвайди

я къван. Бадедин манияр хъиз, махарани чаз тийижир гафар жедай. Садра ада «Сив къур бац'л» т'вар алай мах ахъайнай. «Бац'л» жанавурдиз лугъузвай. И махунай чаз «зимир» (симург къуш), «пили» (аждагъан), «къет'ин» (кусакфтар), «хъец'л» (кин), «харумди» (фурсар гвайди), «лелев» (чакъал), «афа» (тахсир), «гъул» (наразивал), «тахсара» (сур) хътин гафар, нуьк'верин т'варар: к'арк'нияр, ц'ириц'лар, хцигар, хъарцаяр, чихчихар ва масабур чир хъанай.

Гъайиф хъи, кье чал ихътин гафар дуьшуьш хъжезмач ва а гафар михъиз рик'елай алуднава.

Гуьрметлу редакция, заз чиз,

ихътин гафар, бадейрин эменнияр к'ват' хъуьна чи эдебиятдин ч'алак кукхун герек я. Чи ч'ал гъа ихътин гафаралди иер я. Зи рик'ел Дагъустандин халкьдин писатель Къыяс Межидован гафар хъезва. Ада лагъанай: «Зун т'ебиатдал рик' алай кас я. Лезги ч'ални гъа т'ебиат хъиз иер я. Чи яйлахрин гуьлуьшанвал, чи вац'ларин векъивал, чи дагъларин къакъанвал хас я лезги ч'алаз».

Хуп' хъсандиз лагъанва. Ихътин ч'ал хуьн ва вилик тухун чи гъар садан буржи я.

Магъи СУЛТАНОВА,
Баку

БЛЕСТЯЩАЯ ЗАЩИТА В МОСКВЕ

Недавно наш земляк, Камил Абдуллаев блестяще защитил диссертацию на соискание ученой степени кандидата медицинских наук. Его тема «Пластическое устранение обширных мягкотканых дефектов головы и шеи с применением свободного ре-васкуляризованного бедренного ауто-трансплантата» говорит об актуальности и сложности исследования. Выступивший на церемонии главный челюстно-лицевой хирург Москвы, главный врач Челюстно-лицевого госпиталя Москвы, доктор медицинских наук, профессор В.А. Бельченко не скрывал восхищения от работы Камил Абдуллаева. Он, и все остальные выступавшие особо отметили трудолюбие, целеустремленность молодого ученого, с восхищением рассказывали о его человеческих качествах.

Родился Камил в Волгограде 3 апреля 1991 года, в семье врачей. Его отец - Фирудин Джаруллаевич, кардиолог высшей категории, кандидат медицинских наук. Мать - Зарифа Мурадалиевна, врач-стоматолог. Они родом из Кусарского района Азербайджанской Республики.

После окончания средней школы Камил поступил в Волгоградский медицинский университет. Со второго курса он постоянно проходил практику в стоматологической клинике, а с третьего курса почти

всё свое свободное время проводил в отделении челюстно-лицевой хирургии 1-й клинической больницы Волгограда. На его становление огромное влияние оказали

Рядом с научным руководителем, лауреатом гос премии, засл. деятелем науки РФ д.м.н. профессором Александром Ивановичем Неробеевым.

заслуженный врач РФ, челюстно-лицевой и пластический хирург Виталий Николаевич Мухин и народный художник РФ, скульптор Виктор Георгиевич Фетисов, у которого Камил брал профессиональные уроки живописи и скульптуры.

В 2013 г. по окончании медицинского университета Камил поступил в ординатуру Московского Центрального Научно-Исследовательского Института

Стоматологии (ЦНИИС) по специальности челюстно-лицевая и пластическая хирургия головы и шеи. Там же он начал свою научную деятельность под руководством заслуженного деятеля науки РФ, доктора медицинских наук, профессора, основоположника пластической хирургии в России Александра Ивановича Неробеева. Приобретя микроскоп для ювелиров Камил ежедневно тренировался сшивая сосуды на куриных крылышках. Одновременно дежурил в больнице номер 36 города Москвы. После завершения ординатуры, по приглашению и рекомендации руководителя А.И.Неробеева Камил поступил в аспирантуру в том же ЦНИИС. За это время Камил неоднократно выезжал в ведущие мировые клиники по пластической и челюстно-лицевой реконструктивной хирургии. Одну из его работ опубликовал журнал по пластической хирургии в Великобритании. В 2017 году он выступил на всемирном конгрессе микрохирургов в Корее. В совершенстве овладев методами микрохирургии, он самостоятельно проводил многочасовые операции по устранению сложнейших дефектов лица - после укусов животных, травм, удаления опухолей, врожденных патологий, ожогов с применением микрохирургической техники.

Надо отметить, что в результате

разработанной Камилем Абдуллаевым технологии, становится возможным безопасное и эстетическое восстановление обширных дефектов лица и шеи уже с первой операции. Эффективность разработанной им методики автор блестяще доказал на успешно проводимых им 10 клинических случаях, с использованием компьютерной томографии и сложных статистических методов.

Через две недели после защиты диссертации Камил подал одну из своих фундаментальных работ на конкурс молодых учёных - VII Национальный Конгресс. Единогласным мнением жюри он был признан победителем конкурса.

На днях Камил вылетел в Сеул, а через три месяца отправится уже в Тайбей. Его ждет стажировка в лучших мировых центрах по пластической и реконструктивной хирургии.

Ну а мы желаем нашему талантливому соотечественнику удачи и процветания в любимом деле!

Омар КАЗИХАНОВ, Волгоград

МИР ВИДАДИ АЛИЕВА

В городе Харьков проходит персональная выставка известного украинского художника Видади Алиева. «Видади Алиев - мастер, которого ни с кем не спутаешь: он выработал собственную стилистическую манеру, свой почерк, и его работы еще издали можно «вычислить»

на любой выставке графики. Эстетику графики Видади Алиева можно назвать эстетикой Мифа, и не только потому, что в его произведениях часто встречаются мифологизированные персонажи. В этих небольших по формату работах чувствуется дыхание первоначального синкретизма, нераздельность на живое и неживое, человеческое и животное, сон и явь. Настоящего художника отличает от других людей не столько умение делать изображения, сколько способность почувствовать в обычном дереве живое существо и передать нам это ощущение. Видади Алиеву это удается», - пишет Михаил Красиков, известный художник, куратор выставки.

Алиев Видади родился 7 января 1966 года в семье Агахалила в селе Дызахлы Кабалинского района. После окончания 8 классов местной школы, поступил в Бакинское

училище. После армии, в 1987 году по совету двоюродного брата, азербайджанского художника Эйнуллы Камилова, поехал за своей мечтой в Харьков.

«Первое время в чужом городе мне помогал мой друг, азербайджанский художник Амируллах Исафилов. В 1991 году поступил в Харьковский художественно-промышленный институт по специальности станковая графика.

Моя склонность к графике проявилась еще в детстве: когда я только попробовал сделать рисунок пером и тушью, тогда и выявилась моя тяга к черно-белому, лаконичному изображению. Рисую в этой манере до сегодняшнего дня, оттачивая мастерство с каждой новой работой.

Сейчас мне 52, но я настойчиво иду вперед и совершенствуюсь в любимом деле. Я свободный художник, никогда не стремлюсь удовлетворить чей-то вкус, сделать красиво или модно. Рисую так, как вижу и чувствую на данный определенный момент. Всегда честен с самим собой и со зрителем. Я стараюсь выяснить

глубокие основы явлений природы и человеческой жизни и найти для их выражения современный художественный язык», - признается художник.

Творчеством В.Алиев занимается с 1997-го года. Он является членом союза художников Украины с 2012 года, участником Всеукраинских областных и международных выставок, проходивших в Испании, Болгарии, Бельгии. Видади победитель I Международного конкурса автопортретов, посвященных Зинаиде Серебряковой, лауреат I Всеукраинского конкурса художественных работ, посвященных образу ребенка. Печатается в

каталогах, участвует в мастер классах. Его персональные выставки проходили в 2007, 2010, 2017, 2018 годах в Харькове.

Он не сторонник какого-то определенного жанра, поэтому темы его работ разнообразны. Кроме рисования художник занимается спортом, любит путешествовать, наслаждаться природой, наблюдать за людьми, животными и птицами. Потом использует увиденное как идеи для своих новых картин. Источником его вдохновения является сама жизнь, а главный вопрос, на который он ищет ответ: «Кто мы и откуда, с какой целью пришли в этот мир?»

«Свое место в мире я нашел. У меня есть дом, семья (жена и сын) и любимое дело. Семья морально и духовно поддерживает меня в творчестве. Надеюсь, мой сын Эльдар продолжит мою стезю художника. Он очень талантливый и творческий ребенок, участвует в художественных конкурсах. Имеет диплом лауреата Всеукраинского конкурса «Образ ребенка». Также он занимается спортом - боевым самбо, где тоже заслужил очень много наград.

Планы на ближайшие годы - это проводить в разных странах выставки, творить во всех нап-равлениях, пока есть желание, совершенствоваться изо дня в день.

Конечно же, в моих картинах отражаются традиции и колорит тех мест, где я родился и вырос. Поэтому есть у меня желание познакомить со своим творчеством и своих земляков. В ближайших планах организовать персональную выставку в Махачкале и Баку», - признается Видади.

Пожелаем нашему земляку творческих успехов.

Феликс НАГИЕВ, исполнительный директор лезгинского общества «Самур», город Харьков

ВЫИГРЫШ ЗАРИНЫ

Дагестанка Зарина Рахманова из селения Ашар Курахского района выиграла 1 миллион рублей на Всероссийском конкурсе молодежных медиа для создания школы журналистики в Москве. Об этом девушка сообщила на своих страницах в социальных сетях.

Рахманова рассказала, что в рамках проекта будут разработаны и проведены обучающие курсы для молодых блогеров и журналистов: выпускники школы журналистики будут проводить мониторинг информационного пространства для выявления конфликтов.

«Участники проекта будут создавать контр-дискурс в информационном пространстве в периоды всплесков ксенофобских и экстремистских настроений и заниматься освещением мероприятий, направленных на укрепление межнационального мира и согласия в столице России», - пояснила дагестанка.

Всероссийский грантовый конкурс молодежных медиа проходил с 15 сентября 2018 года по 15 октября. На этот раз было подано 1408 заявок, 1400 из них были допущены до экспертной оценки. В этом году в конкурсе приняли участие жители 78 регионов России. Конкурс оценивали 160 экспертов.

Айнур НОВРУЗБЕКОВА

LƏZGİ ƏLİFBASI TARİXİNDƏN

Qədim tarixə və mədəniyyətə malik ləzgilərin və bu dil qrupuna daxil olan xalqların əcdadları eramızdan əvvəl IV əsrdə Qafqaz Albaniyası dövlətinin əsas yaradıcıları olmuşlar. Ləzgilərin dili də dünyanın qədim dillərindən biridir. Dahi rus yazıçısı M.A.Şoloxovun dediyi kimi, bu xalqın ən böyük dövləti onun dilidir.

XALQIN ƏN BÖYÜK DÖVLƏTİ

Əvvəllər bəzi alimlər ləzgi dilinin 4 min il bundan əvvəl yarandığını israr edirdi. (Bax: Милитарев А. Какими юными мы были двенадцать тысяч лет назад?! // «Знание-сила», 1989, №3, с. 45-53). «Açılmamış sirlər adası» (rusca) kitabının müəllifi V.Şevoroşkin bir sıra dəlillərə əsaslanaraq ləzgi dilinin azı 5 min illik tarixə malik olduğunu buldurur. Fransız qafqazşünası R.Lafon ləzgi dillərinin köməyi ilə eramızdan əvvəl III minilliyə aid ümumi Dağıstan dilinin fonetik sistemini yaratmağa nail olub. (Bax: Климов Г.А. Кавказские языки. М., 1965, с. 58-59).

Bəzi alimlər qədimlik baxımından ləzgi dilini hind-çin dilləri ilə müqayisə edir və onun 7 min il bundan əvvəl mövcud olduğunu göstərir. Bu dildə sözlərin əksəriyyəti bir və ikihecalıdır. Ləzgi dilinin feil və say kimi nitq hissələrinə aid 17 elmi əsərin müəllifi olan məşhur gürcü alimi Q.V.Topuria ləzgi dilində birhecalı sözlərin 4-5 min il bundan əvvəl yarandığını və onların xalis ləzgi sözləri olduğunu bildirir.

Ləzgi dilinin meydana gəlməsi tarixi, ayrı-ayrı nitq hissələri, sözlərin yaranmasındakı məntiq və uyurluq, onun qədim xett, xürrit, urartu dillərinə yaxınlığı və digər məsələlər alimləri getdikcə daha çox əlb edir. Təsədüfi deyil ki, ləzgi dili hazırda ən çox tədqiq olunan dillərdəndir. 2004-cü ilədək olan məlumata görə dünyanın müxtəlif dillərində bu dil ilə bağlı 3300 elmi məqalə, monoqrafiya, dərslik və başqa kitablar çap olunub. Təkcə son 40 il ərzində müxtəlif müəlliflərin imzası ilə 2 mindən çox elmi məqalə, 30-dan çox kitab işıq üzü görüb.

Ləzgi dilinin tədqiqi ilə hələ XVIII əsrdən başlayaraq alman, ingilis, fransız, rus, gürcü alimləri məşğul olmuşlar. XVIII əsrdə P.S.Pallasın, N.A.Göldenştədtin, XIX əsrdə Y.Klaprotun, R.F.Erkertinin, A.A.Şifnerin, B.Dornun, A.Zavadskinin, XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində K.F.Qanın, A.M.Dirrin, N.J.Marrın, N.Trubetskoyun, A.N.Qenkonun və başqalarının ləzgi dili ilə əlaqədar apardıqları tədqiqatlar bu gün də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Hazırda Rusiya, ABŞ, Norveç, Fransa, İngiltərə, Türkiyə, İsveçrə, Gürcüstan, Qırğızıstan, Qazaxstan, Ukrayna və başqa ölkələrin dilçiləri ləzgi dilini tədqiq edirlər. Gürcü alimləri bu sahədə xüsusilə fəallıq göstərirlər. Təkcə ötən əsrdə 34 gürcü alimi ləzgi dili haqqında 200-ə yaxın elmi məqalə və kitab yazıb. Onlardan akademik A.S.Çikobava, filologiya elmləri doktorları İ.B.Abuladze, Q.V.Topuria, Ş.Q.Qaprindaşvili, Q.T.Burçuladze, V.N.Pançvidze, B.Q.Qiqineyşvili, T.V.Qudava, E.F.Ceyranaşvili kimi alimlərin bu dil haqqında elmi məqalələri dünyanın müxtəlif dillərinə tərcümə olunub.

Ötən dövrdə ləzgi dilçilərindən Dağıstanın məşhur alimi Hacıbəy Hacıbəyov başda olmaqla filologiya elmləri doktorları, professorlar Məhəmməd Hacıyev, Uneyzat Meylanova, Bukar Talibov, Şəmsəddin Sədiyev, Faida Qəniyeva, Kərim Kərimov, Ənvər Şeyxov, İsrəfil Əfəndiyev, akademiklər Racidin Heydərov, Əhmədulla Gülməhəmmədov, filologiya elmləri namizədi Nəriman Abdul-

mütəllibov və başqaları da doğma dilin tədqiqinə böyük töhfələr vermişlər.

Dilçiləri maraqlandıran məsələlərdən biri qədim ləzgi yazısının və ədəbi abidələrinin yaranmasıdır. Bu barədə alimlər müxtəlif fikirlər söyləyirlər.

ƏDƏBİ ABİDƏLƏR

Ləzgi yazısının hələlik aşkar edilmiş ilk nümunələri V-VII əsrlərə aiddir. Kitabələr şəklində üzə çıxan bu nümunələrdə çoxlu ləzgi sözləri və toponimlər aşkar edilmişdir. Elmi əsərləri dünyanın 40-dan çox dilinə tərcümə olunmuş filologiya elmləri doktoru, professor, akademik, Rusiya Federasiyasının və Dağıstan Respublikasının əməkdar elm xadimi, 3 cildlik "Ləzgi dilinin izahlı lüğəti" kitabının müəllifi Əhmədulla Gülməhəmmədov ilk dəfə olaraq sübut etdi ki, hələ 1500 il bundan əvvəl ləzgi dilində ədəbiyyat və yazılı məxəzlər mövcud idi. (Bax: Журнал «Возрождение» №6, 2000-ci il, s. 112). Həqiqətən də tarixi mənbələrdən məlum olduğu kimi, hələ V əsrdə Arranda zəngin ədəbiyyat var idi, lakin sonralar bu ədəbiyyat yox olmuşdur". (Bax: Ziya

və ədəbiyyatı haqqında XIII əsrin ərəb coğrafiyaçısı və kosmoqrafi Zəkəriyyə ibn Məhəmməd ibn Mahmud Əbu Yəhya əl-Qəzvini də məlumat verib. Onun yazdığı kimi, "məşhur vəzir Nizam ül-Mülkün Dərbənddə və onun ətrafındakı kəndlərdə tikdirdiyi mədrəsələrdə ləzgi və ərəb dillərində dərslər keçilirdi". (Bax: Şərafəddin Erel. Dağıstan və dağıstanlılar. İstanbul, 1961. Səh. 211).

Orta əsrlərin ləzgi yazısı və ədəbi abidələri haqqında rus alimi N.B.Xanikov belə yazıb: "Ləzgi kəndlərindən XIII əsrə aid kitabələr çox tapılıb. Qədim tarixin izlərini saxlayan bu daşların üzərində şeir və rəvayətlərdən parçalara da rast gəlinir. Bu yazılar həmin dövrdə ləzgi şairlərinin yaradıcılığından xəbər verir". (Bax: Ханыков Н.Б. Археологические следы. // «Кавказ» №53, 1850).

Dağıstan tarixçiləri X.X.Ramazanovun və A.R.Şixsaidovun 1964-cü ildə Mahaçqalada rus dilində çap olunmuş "Cənubi Dağıstan oçerkləri" kitabında göstərilən kimi, XIII əsrin məşhur fransız səyahətçisi Gilyom de Rubruk yazmışdı ki, "ləzgilərin öz ana dillərində yazdıqları çoxlu qiymətli əlyazma kitabları var. Onlar bu kitabları

415-ci ildə Mesrop Maştos alban əlifbasını sadələşdirərək 37 hərf saxladı. V-VII əsrlərdə ləzgilər həmin əlifbadan istifadə etdilər. Ərəb işğalından sonra ləzgilərə alban əlifbası qadağan edildi. Ona görə də xalq təxminən min il ərzində əcəm əlifbasından istifadə etmək məcburiyyətində qaldı. Bu, 12 boğaz səsi alban hərfələri, qalanları isə ərəb hərfələri ilə ifadə olunmuş əlifba idi. Onun 788-ci ilə aid olan ilk nümunələrindən biri Cənubi Dağıstanın Quruş kəndi ərazisində Hacı Zengi Buba pürinin daşı üstündə həkk olunub. IX əsrin əvvəllərində boğaz səslərini göstərən alban hərfələri xüsusən işarələr əlavə olunmuş ərəb hərfələri ilə əvəz edilib. Tarixçi A.R.Şixsaidov Dağıstanın ləzgi rayonlarının ərazisində mətnlərin əcəm əlifbası ilə yazılmış XII-XIV əsrlərə aid onlarca epiqrafiya abidələri aşkar edib. (Bax: Эпиграфические памятники Дагестана. М., 1984).

Əcəm əlifbasından ləzgilər XX əsrin 30-40 illərində istifadə etmişlər. Sovet hakimiyyətinin ilk illərində Moskvada ləzgiyə çap olunmuş "Ləzgi şairlərinin poeziyası", "Yetim Eminin seçilmiş əsərləri" kitabları bir neçə il əvvəl Cənubi Dağıstanın Kiri kəndindən tapılmış, XVIII-XIX əsrlərin ləzgi şairlərinin əsərləri toplanmış XIX əsrə aid almanax da əcəm əlifbası ilə qələmə alınıb.

Dilçi alimlərin qeyd etdikləri kimi, əcəm əlifbası ləzgi dilinin səslərini tam və dolğun ifadə etmək qabiliyyətinə malik deyildi. Bu əlifbada bir çox səsləri göstərən hərfələr yox idi. Г, гь, к, кк, кІ, кь səsləri və bəzi başqa səslər bir hərfə, bir işarə ilə yazılırdı. Ona görə də həmin səslərdən ibarət sözləri təyin etmək çətinlik törədirdi və bu iş oxuyanın öhdəsinə düşürdü. Odur ki, XIX əsrin sonlarında ləzgi maarifçiləri əcəmi əvəz edəcək başqa əlifba yaratmağı qərara alırlar. 1871-ci ildə Cənubi Dağıstanın Mamraç kəndindən olan məşhur ləzgi alimi Qəzənfər bəy tərəfindən tərtib olunmuş yeni əlifbadan və oxu mətnlərindən ibarət kitab çap edildi. Bundan sonra rus qafqazşünası P.K.Uslar ləzgilər üçün əlifba yaratmaq qərarına gəldi. O, ləzgi dilinin fonetikasını və morfologiyasını Qəzənfər bəydən öyrənirdi.

P.K.Uslar 1896-cı ildə Tiflisdə "Küre dili" adı ilə çap etdirdiyi kitabda özünün yaratdığı ləzgi əlifbasını və bu əlifba ilə

Hacıbəy Hacıbəyov

Məhəmməd Hacıyev

Uneyzat Meylanova

Bukar Talibov

Şəmsəddin Sədiyev

Racidin Heydərov

Əhmədulla Gülməhəmmədov

Faida Qəniyeva

Bünyadov. Azərbaycan VII-IX əsrlərdə. Bakı, 1989, səh. 56). Təbii ki, o vaxt Qafqaz Albaniyasında yaşayan ləzgilərin ədəbi nümunələri də yoxa çıxıb, işğalçılar tərəfindən məhv edilib. Lakin II əsrə aid "Şarvili" eposu, III-V əsrlərə aid bir neçə dastan və rəvayət şifahi xalq ədəbiyyatı nümunəsi kimi bizə çatıb.

Tanınmış ləzgi şərqşünası, tarix elmləri doktoru, professor, Rusiyanın və Dağıstanın əməkdar elm xadimi, Rusiya Federasiyasının Dövlət mükafatı laureatı Amri Şixsaidov yazır ki, X əsrdə ləzgilərin ana dilində özünəməxsus ədəbiyyatı var idi. Bunu məşhur Dağıstan alimi, tarix elmləri doktoru, professor P.M.Maqomedov və başqaları da təsdiq edir. X əsrdə "Axtınamə" və "Abumüslümün tarixi", XII əsrin əvvəllərində "Şirvanın və Dərbəndin tarixi" kimi qiymətli əsərlərin yaranması deyilənlərə yaxşı sübutdur. (Bax: Шихсаидов А.Р. Очерки истории, источниковедения, археографии средневекового Дагестана. Махачкала, 2008, с. 254-257, 338).

1179-1229-cü illərdə yaşamış ərəb coğrafiyaçısı və səyyahı Yaqut ibn Abdullah ər-Rumi əl-Həməvinin verdiyi məlumata görə XII əsrin məşhur alimi və şairi Musa ibn Yusif ibn Hüseyn əl-Ləzgi həm nəzmlə, həm də nəsrə fəlsəfi əsərlər yazırdı. (Bax: Yaqut, IV c, səh. 324. SMOMPK, buraxılış 29). X-XII əsrlərdə ləzgi yazısından geniş istifadə olunduğu, həmçinin ləzgi mədrəsələri

böyük məhəbbətlə oxuyur və saxlayırlar".

Bəzi məxəzlərdə ləzgi yazısının əksər səsləri ifadə etməyə qadir hərfələrindən söhbət açılır, onların bu dilə tam uyurlu olduğu göstərilir. Rus alimi P.K.Uslar hələ XIX əsrdə ləzgi dilinin səslərini ifadə etmək üçün "hərfələrin möcüzəsi gərəkdir" demiş və yeni ləzgi əlifbası yaratmışdı.

HƏRFLƏRİN MÖCÜZƏSİ

Ləzgilərin ilk istifadə etdikləri alban əlifbası 52 hərfdən – 9 saitdən və 43 samitdən ibarət idi. Bu əlifba ləzgi dilinin səslərini dolğun əks etdirirdi. Təəssüf ki, sonralar müxtəlif əlifbaların tətbiqi nəticəsində müasir ləzgi ədəbi dilindən bəzi saitlər və samitlər çıxarılıb. Lakin alimlərin tədqiqatlarından məlum olduğu kimi, ləzgi dilinin Quruş, Qımıl-Küsənət ləhcələrinin, həmçinin Küre dialektinin bəzi ləhcələrinin fonetikasına 9 sait və 43 samit mövcuddur. Ləzgi dil qrupuna daxil olan buduq, qırz və xınalıq dillərində də fonemlərin 9-u saitdir.

Məlum olduğu kimi, ləzgi dilləri samitlərin çoxluğu ilə seçilir. Ağul dilinin fonetikasına 45, tabasaran dilində 55, xınalıq dilində 64, rutul dilində 68, arçi dilində 70 samit var. Sait və samitlərin çoxluğu alban əlifbasında da öz əksini tapıb. Bu, ləzgi dillərindən ötrü həmin əlifbanın daha məqsədəuyğun olduğunu və vaxtilə ondan istifadə edildiyini bir daha sübut edir.

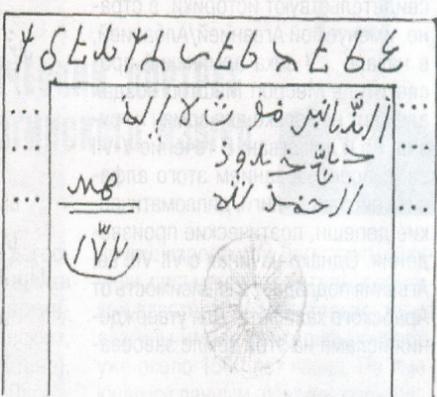
q	alt	a	g	çi	ç
t	odet	b	ç	çəf	çə
ç	im	z	q	mak	m
q	gat	g	z	kar	k
ç	eb	ë	ç	nuc	n
ç	ıar	ı,	ç	çaj	ç
ç	en	e	ç	şan	şə
f	ıil	ı	ç	çaj	çə
g	tas	t	ı	en	u
w	ça	ç	ç	taj	t
ç	jud	j	ç	ıam	x
t	ıa	ıə	ç	çaj	ç
ç	ırb	ı	ç	çat	çə
b	şa	ş	ç	nən	n
g	lan	ı	ç	nes	n
ç	ına	ıə	ç	ka	k
d	xen	x	ç	sek	s
p	dan	d	ı	bet	z
ç	çar	ç	ç	ıııı	t
ç	ıox	ıə	ç	soj	şə
ç	kar	k	ç	jor	z
ı	lit	ıə	ç	çan	çə
ç	həl	h	t	çaj	ç
çp	haj	hə	ç	çaj	ç
ç	ar	ə	ç	nırz	n
lp	çaj	c	çp	ıııı	ıı

Eramızın V əsrində istifadə olunmuş alban əlifbası

LƏZGİ ƏLİFBASI TARİXİNDƏN

qələmə alınmış mətnləri oxuculara çatdırdı. Alim Kürə dairəsində tədqiqatlar apardığı üçün kitabını belə adlandırmışdı. Onun əlifbası 49 hərfdən – 7 saitdən və 42 samitdən ibarət idi. 37 hərf rus, 12 hərf isə latın və gürcü qrafikaları əsasında tərtib edilmişdi. Usların əlifbasından ötən əsrin 20-ci illərində istifadə olunmuşdur. Ləzgi maarifçisi Abucəfər Məmmədovun 1911-ci ildə Tiflisdə çap etdirdiyi əlifbadan və oxu mətnlərindən ibarət kitabda da bu əlifbadan istifadə olunub. Təəssüf ki, Usların əlifbası xalq arasında geniş yayılmadı. Çünki bu əlifba da ləzgi dilinin səslərini tam əks etdirmirdi. Ona görə də yeni əlifba yaratmaq zərurəti meydana gəldi.

YENİ ƏLİFBƏ UĞRUN-

788-ci ildə Quruş kəndinin Hacı Zengi Buba piriinin daşında həkk olunmuş əcəm əlifbası

DA MÜBARİZƏ

Oktyabr inqilabı başqa sahələrdə olduğu kimi, bu sahəyə də öz təsirini göstərdi. Sovet hökuməti köhnəliyi ləğv etmək, yeni həyat qurmaq adı ilə Dağıstanda milli dilləri tamamilə sıxışdırıb aradan çıxarmaq, respublikanı başdan-başa ruslaşdırmaq istədi. Lakin ləzgilərin, avarların və darginlərin güclü müqavimətinə rast gəldi. Bu xalqların qabaqcıl elm və maarif xadimləri milli dillərdə dərslərin keçilməsindən və yeni əlifbanın tətbiq edilməsindən ötrü mübarizəyə başladılar. Hətta Hacıbəy Hacıbəyovun rəhbərliyi altında Moskvada bu şəhərdə və Leninqradda təhsil alan 200-dən çox ləzgi tələbəni və ziyalıni birləşdirən “Ləzgi dərniyi” yaradıldı. Tezliklə bu dərniyə böyük qüvvəyə çevrildi və bolşevik rəhbərləri müəyyən güzəştlərə getməyə məcbur oldular.

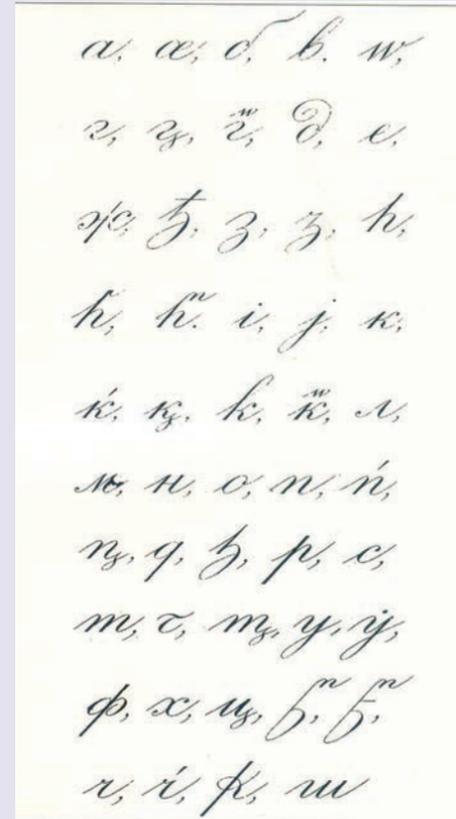
Əlifba məsələsinə gəldikdə bolşeviklər başqa mövqə tutdular. Dağıstanın ilk dilçi alimi Hacıbəy Hacıbəyovun 1923-cü ildə Dağıstan Xalq Maarif Komissarlığına yeni ləzgi əlifbasını təqdim etməsinə baxmayaraq, onun çarına icazə verilmədi. Ümumittifaq Əlifba Komitəsinin yerli təşkilatı kimi yaradılmış Dağıstan Əlifba Komitəsi də alimin əlifbasını qəbul etmədi. Çünki xüsusi göstərişə əsasən Dağıstan xalqları üçün vahid şəkllə salınmış əlifba yaratmaq qərara alınmışdı. (Bax: **Новый алфавит для народов Дагестана. Новый унифицированный алфавит для горских народов Дагестана. – Культура и письменность Востока, кн. II., Баку, 1923, с. 176-177.**)

Başqa xalqlar kimi, ləzgilər üçün də vahid şəkllə salınmış əlifba latın qrafikasına əsaslanan əlifba idi. Bolşevik rəhbərləri Hacıbəy Hacıbəyovu və Əlibəy Şamxalovu belə əlifba yaratmağa məcbur etdilər. Onlar rus dilçiləri N.F.Yakovlevin və L.I.Jirkovun iştirakı ilə ləzgi, avar, dargin və lak dilləri üçün latın qrafikasına əsaslanan əlifba yaratdılar. Lakin onun ömrü uzun olmadı. Yeni əlifba özünü doğrultmadı.

LATIN QRAFİKASI NİYƏ ÖZÜNÜ DOĞRULTMADI?

1928-ci ildə latın əlifbasının işə salınması Dağıstanda birmənalı qarşılanmadı. Yeni əlifbanın Dağıstan dilləri üçün müsbət cəhətlərindən daha çox mənfi cəhətlərinin olduğunu gören həmin dövrün bəzi dilçiləri və yazıçıları – Alqadar Abdul-Qadir, Ziyuddin Əfəndiyev və başqaları mətbuatda öz fikirlərini bildirdilər. Ləzgiyə çıxan “Yeni dünya” qəzetinin 1929-cu il saylarının 11-i bu məsələyə həsr olundu. Tezliklə “Krasny Daqestan” qəzeti də əlifba məsələlərindən yazdı. Latın əlifbası Dağıstanın ayrı-ayrı təşkilatlarının, yerli mətbuat orqanlarının da müzakirə obyektinə çevrildi. Hətta Ümumittifaq Yeni Əlifba Komitəsinin rəyasət heyətinin geniş iclasında “Yeni əlifbaya keçməyin çatışmazlıqları” mövzusunda çıxışlar dinlənilirdi. (Bax: **“Yeni dünya” qəzeti (ləzgiyə), 16 iyul 1929-cu il.**) İş o yerə çatdı ki, məcburiyyət qarşısında yeni əlifbanın tərtibçilərindən və təbliğatçılarından birinə çevrilmiş Hacıbəy Hacıbəyov da Dağıstan dillərindən ötrü bu əlifbanın yararsız olduğunu etiraf etməyə başladı.

48 ləzgi hərfini əks etdirən latın əlifbasında bir neçə fonem aradan çıxarılmışdı. O, dildəki bütün səsləri əhatə edə bilmirdi. Xüsusən də dodaq səslərini əmələ gətirən 17 fonemi olduğu kimi çatdırmaq mümkün deyildi. Bu isə ədəbi dildə ən çox işlənən

P.K.Usların yaratdığı əlifba

250-dək sözü itirmək demək idi. **Г, гь, з, к, кк, къ, кь, кI, с, т, тI, х, хь, цц, цI, чI** hərfələrinin yanında dodaqlanan “в” yazılmayanda sözlər başqa mənanı verirdi. Məsələn: гьвар (tir) – гьар (mala); гьвел (qırıntı, ovuntu) – гьел (kişə); кьвана (yağdı) – кьана (üşüdü); кIварI (topa, yumaq) – кIарI (taxıl saxlanan qab); свас (gəlin) – сас (diş); свал (dağ sərgəsi) – сал (dirrik); тIвар (ad) – тIар (ağrı) və s.

Ləzgi dilçiləri yeni əlifbanın çatışmazlıqlarını nəzərdə tutaraq, onu “latınlaşdırılmış əlifba” adlandırdılar. Bu əlifbanın ən böyük qüsurlarından biri o idi ki, bir sıra həflər eyni işarələrlə yazılırdı. Məsələn, **кь** və **кь** həfləri **q, n** və **nI** həfləri **p, т** və **tI** həfləri **t, x** və **хь** həfləri **x, ж** və

з həfləri **z** hərfi ilə ifadə olunmuşdu. Bu isə sözləri düzgün oxumaqda çətinlik yaradırdı. Məsələn, oxucu başa düşə bilmirdi ki, “таp” sözünü tap “ağac”, tap “tar” kimi oxusun və ya тIар “ağrı” kimi. Başqa sözlərin oxunuşunda da belə çətinliklər var idi.

Məlum olduğu kimi, ləzgi dilində **б, г, д, гь, ж (дж), з (дз)** kimi cingilti partlayıcı samitlər vurğulu hecalarda müvafiq kar samitlərə çevrilir: **п [пп], к [кк], т [тт], къ, ц [цц], ч [чч]**; кьиб “qurbağa” – хьипер [хьиппер], муг “yuva” мукар [муккар]. Latın qrafikasına bu fonetik prinsipi gözləməklə səsi eşidilən kimi yazmağa imkan vermirdi.

Digər bir məsələ **к, т, п, ц, ч** qrafemləri ilə bağlı idi. Ləzgi dilində bu qrafemlər həm nəfəslə, həm də nəfəssiz fonemləri (**кк, тт, пп, цц, чч**) ifadə edir. Məsələn: чил “tor” – ччил “yer”, чуру “sarı” – ччуру “saqqal”, кун “sürü saxlanan yer” – ккун “yanmaq”, кар “iş” – ккар “yara” və s. Latın qrafikasına bu fonetik prinsip də uyarlı deyildi. Bütün bunlar nəzərə alınaraq, Dağıstan hökumətinin xüsusi qərarı əsasında 1938-ci ildə latın qrafikasına kiril qrafikasına əvəz olundu.

Əslində ləzgi yazısından ötrü bu, yenilik deyildi. Hələ 1860-cı ildə kiril qrafikasına əsaslanan ləzgi əlifbası yaradılmışdı. Hazırda Dağıstanın arxivlərində həmin dövrdə rus əlifbası ilə ləzgi dilində yazılmış sənədlər saxlanılır. (Bax: **Heydərov R.İ. Vacib sənəd. “Kommunist” qəzeti (ləzgiyə), 24 mart 1985-ci il; Heydərov R.İ. Əlifbamızın 120 illiyi. “Лезги газет”, 31 avqust 1991-ci il.**)

1938-ci ildə kiril qrafikasına əsaslanan yaradılmış əlifbanın da latın qrafikalı əlifba kimi bir sıra çatışmazlıqları var. Bu əlifba 12 ləzgi fonemini aradan çıxarıb. Əvəzində ləzgi əlifbasına rus dilindən ehtiyac duyulmayan **ё, ш, э, ю, я** kimi həflər gətirilib. Lakin bu əlifbanın latın qrafikalı əlifba ilə müqayisədə bir sıra üstünlükləri var.

Kiril qrafikasına ilk növbədə nəfəssiz fonemlərdən istifadə etməyə imkan verdi. Görkəmli ləzgi dilçi alimi Məhəmməd Hacıyevin təşəbbüsü ilə bu fonemlər qoşa qrafemlərlə yazıldı: тIар “ağac”, пIар “yük”, ккун “yanmaq”, ккал “inək”, ччин “üz” və s. Təəssüf ki, alim dünyasını dəyişəndən sonra bu qayda əsassız olaraq aradan götürüldü və hazırda nəfəssiz fonemli sözlər bir işarə ilə yazılır: кар [кIар] “iş”, кар [кIар] “talvar” кар [ккар] “yara” və s. Müasir ləzgi ədəbi dilində Məhəmməd Hacıyevin qoyduğu qaydanın bərpasına ehtiyac var. Bunu neçə illərdir ki, ləzgi ədəbi ictimaiyyəti, dilçilər və təhsil sahəsində çalışanlar da tələb edir.

Digər üstünlük rus əlifbasından gəlmiş **ъ** və **ь** qrafemləri ilə bağlıdır. Məsələn, **ъ** qrafemi üç halda dildə əvəzsiz rol oynayır: 1) **гь, къ, хь** kimi dilçək samitlərini ifadə edir: гьед “ulduz”, кьад “iyirmi”, хьен “köl-gə” və s.; 2) rus dilindən və başqa dillərdən alınmış sözləri olduğu kimi yazmağa imkan verir: адьютант, таьмин, таьсир və s.; 3) laringal abruptivləri ifadə edir: ваь “yoх”, яь! “di!”, неь “ye” və s. Rus dilindən gəlmiş **ь** qrafemi başqa həflərlə birlikdə ləzgi dilinin spesifik fonemlərini əmələ gətirir: **гь, къ, хь, уь**; гьакIан “adi”, кьантIар “tərə”, “sədd”, хьел “ox”, уьцIуь “düzlu” və s.

Nəhayət, müasir əlifbadakı **I** (dik xətt) başqa həflərlə birlikdə yazıldıqda ləzgi dilindəki partlayan boğaz samitlərini göstərir: **кI, пI, тI, цI, чI**; кIар “oxlov”, пIарI “ördək”, тIар “ağrı”, чIарь “qarğa”.

Göründüyü kimi, kiril qrafikasına əsaslanan müasir ləzgi əlifbası bəzi çatışmazlıqlarına baxmayaraq, latın əlifbası ilə müqayisədə dilin ehtiyaclarını daha yaxşı ödəyir. Ona görə də müasir əlifbanı yenidən latınlaşdırmaq istəyənlər bilməlidirlər ki, bu, qəti yolverilməzdir.

Şübhəsiz, müasir ləzgi əlifbasının təkmilləşdirilməsi vacibdir. Özümdən əvvəlki əlifbalar (alban əlifbasını çıxmaq şərti ilə) kimi bu əlifba da dilimizdəki **аь, гI, хI, дж, дз, кь, уь, ць, чь** kimi səsləri ifadə etməyə qadir deyil. Bu məsələ ilə əlaqədar dilçi alimlərimiz haqlı olaraq yazırlar: “Ləzgi dilinin

А а (а)	Къ къ (кьа)	Х х (ха)
Б б (б)	КI кI (кIа)	Хь хь (хьа)
В в (в)	Л л (л)	Хь хь (хьа)
Г г (г)	М м (м)	Ц ц (ц)
Гь гь (гь)	Н н (н)	ЦI цI (цIа)
Гь гь (гь)	О о (о)	Ч ч (ч)
Д д (д)	П п (п)	ЧI чI (чIа)
Е е (ё)	ПI пI (пIа)	Ш ш (ша)
Ё ё (ё)	Р р (р)	Щ щ (ща)
Ж ж (ж)	С с (с)	Ъ ь (кIевн лIшан)
З з (з)	Т т (т)	Ы ы (ы)
И и (и)	ТI тI (тIа)	Ь ь (хьуьуьуь лIшан)
Й й (кьурьуь й)	У у (у)	Э э (э)
К к (ка)	Уь уь (уь)	Ю ю (йу)
Къ къ (кьа)	Ф ф (ф)	Я я (йа)

1938-ci ildə qəbul edilmiş ləzgi əlifbası

orfoqrafiya qaydalarının mükəmməlləşməsi sahəsindəki böyük uğurlarla yanaşı, hələ tam həll olunmamış bəzi mühüm məsələlər də vardır. Bunlar əlifba, orfoqrafiya və punktuasiya ilə bağlı məsələlərdir. Onların elmi cəhətdən tam və uğurla həll olunmasından ötrü ləzgi dilinin fonetikasi, morfologiyası, sintaksisi və leksikası daha dərindən və geniş tədqiq edilməlidir”. (Bax: **Гайдаров Р.И., Гюльмагомедов А.Г., Мейланова У.А., Талибов Б.Б. Современный лезгинский язык. Махачкала, 2009, с. 99.**)

Göründüyü kimi, əlifba sahəsində qarşıda duran əsas məsələ bir əlifbanı digəri ilə əvəz etməkdən deyil, onu təkmilləşdirməkdən ibarətdir. Bu işi isə təsadüfi adamlar deyil, yalnız ləzgi dilçi alimləri görə bilərlər.

Sədaqət KƏRİMOVA, Müzəffər MƏLİKMƏMMƏDOV

В ЦВЕТНИКЕ ГУРИПЕРИ

Одним из самых незабываемых дней в городе Актау был день нашего знакомства с большой и дружной лезгинской семьей во главе с Гурипери Гамзатовой. Редкое и красивое имя Гурипери очень подходило ей. Эта умудренная жизнью героическая женщина, добрая и любящая

мать, воспитавшая девятерых детей, стала для меня ярким примером того, как можно живя далеко за пределами своей родины сохранять родной язык, оставаться верной обычаям и традициям своего народа.

В тот день нас позвали в гости к Тамамат, одной из дочерей Гурипери. За большим обеденным столом этого добротного и уютного дома разместились вся семья и многочисленные гости. Во главе стола сидела баде – Гурипери. Дом был полон детей, отовсюду доносился их звонкий смех. На накрытом столе, маня непередаваемым ароматом, аппетитно красовались лезгинские блюда, дочери Гурипери дружно хозяйничали на кухне. Сидящая рядом со мной Гурипери отрывками рассказывала о своей семье, а я с волнением слушала ее историю, полную поистине героических поступков.

В поселке Жетыбай Мангистауской области Ахмедуллах со своей молодой красавицей-женой Гурипери обосновался в 1963 году, сразу после свадьбы в родном селе Архит Хивского района Дагестанской республики. В их дружной семье один за другим появились дети. Этот дом всегда был полон радостных детских голосов. Местных жителей

поражали мужество и трудолюбие Ахмедуллаха, но еще больше – спокойствие и уравновешенность Гурипери. Она молча справлялась с бесчисленными проблемами семьи, где росли восемь девочек. «Сколько ты еще будешь рожать?» – сочувственно спрашивали у нее соседки. «Пока не рожу мужу наследника», – отшучивалась она. Вскоре семья переселилась в город Актау.

Когда родился девятый ребенок – долгожданный сын Саид, счастью семьи не была конца. Раибат, Зарифа, Заретта, Альбина, Жавахил, Анжела, Тамамат и Мадина по очереди помогали матери нянчить братика.

Когда малышу исполнилось два месяца, на семью обрушилось несчастье – умер Ахмедуллах и семья вмиг осиротела. Находившаяся в декретном отпуске Гурипери, которая всегда была домохозяйкой, решила устроиться на работу. На тот момент в семье работала только старшая дочь Раибат. Узнав о намерении матери выйти на работу, вторая дочь, Зарифа, с отличием окончившая школу и собирающаяся поступать в институт, заявила, что уже устроилась пионервожатой в родной школе, и добавила, что все уже решено, работать пойдет она. Гурипери про слезилась. Повзрослевшие раньше времени дети стали настоящей опорой матери, все как один всячески старались помочь ей.

Трудолюбие детей семьи Гамзатовых, которое они проявляли с самых малых лет, всех удивляло. Примерная учеба, добрый нрав, отличное воспитание – Гурипери по праву могла гордиться детьми.

Я внимательно следила за главой семьи. Гурипери, которой, к слову, недавно исполнилось 79, была неотразима в своем цветнике – ее дочери, одна красивее другой, заботливо ухаживали за матерью, всячески пытались ей угодить. Отсутствовала только Заретта,

которая с деловым визитом находилась в Махачкале.

Зарифа лишь через несколько лет поступила в педагогический ВУЗ. Став историком, она начала преподавать в школе №23. В скором времени заметив организаторские способности Зарифы, ее назначили заместителем директора школы, а затем и директором. Благодаря невероятному упорству Зарифы школа под ее руководством стала самой передовой во всей области.

Зарифа Ахмедуллаховна была одним из инициаторов создания на базе 23-й школы детской Ассамблеи народа Казахстана, которая сегодня является гордостью всей республики.

А началось все еще в 2002 году, когда совет правления культурного центра «Дагестан» решил взять шефство над Ассамблеей. Именно тогда была основана воскресная школа, где

лезгинки, проживающие в Актау, стали учиться грамматике родного языка. Вот уже 14 лет бессменным куратором воскресной школы является Зарифа.

Всем своим детям Гурипери смогла дать высшее образование. «Хочу, чтобы у меня было много родственников по всему Дагестану. Отдам дочерей замуж в самые разные лезгинские села», – когда-то мечтала эта женщина. И мечта ее сбылась. Всех своих дочерей она выдала за дагестанских лезгин, и даже невестка, тоже лезгинка с родины.

Муж Зарифы, Музафар Казиев, уроженец села Даркуш Сулейман Стальского района. Он поддерживает Зарифу во всех ее начинаниях. Поженились они в 1988 году. Бывший эксперт-криминалист Музафар Казиев выйдя на пенсию стал предпринимателем, а также членом культурного центра «Дагестан». Умелый бизнесмен в сфере питания был даже награжден орденом «Звезда Славы. Экономика Казахстана» и медалью «За заслуги и достижения» за профессионализм, внедрение инноваций в бизнес и участие в модернизации национальной экономики.

Заретта – третья в семье, выпускница факультета экономики Актауского университета. Сейчас она носит фамилию Фаталиева. Эта идейная и целеустремленная женщина известна в городе как

центра «Самур» Гаджи Селимовым и его заместителем Незакет Гаджибалаевой побывали на этом предприятии, которое по качеству продукции вполне может конкурировать с западными предприятиями. Это современное предприятие со всеми условиями для труда и отдыха.

В 2012 году Заретта открыла предприятие «Ак-нан» хорошо известное в городе как изготовитель высококачественной продукции. В настоящее время здесь работает 500 человек. Сейчас Заретта Ахмедуллаховна работает над тем, чтобы построить и ввести в эксплуатацию колбасный цех, цех по производству макаронных изделий. Она собирается построить для детей своих сотрудников детское дошкольное учреждение, которое будет работать с учетом интересов и специфики труда работников большого предприятия, что в последнее время имеет актуальное значение.

Гурипери гордится успехами своих детей. Гордится и тем, что несмотря на то, что живут они далеко от исторической родины, смогла привить детям и внукам лезгинский дух. В этой большой семье в почете и песни и танцы, здесь любят и чувствуют поэзию. Когда Музафар начал читать стихи на лезгинском языке, все затаив дыхание внимательно слушали его, даже дети притихли.

Ну а стоило Джамиле Заловой запеть лезгинские песни, как у всех присутствовавших словно забурлила кровь. И как тут удержаться от танца?!

Можно долго рассказывать об этой замечательной семье. Но уже одно их отношение к своим корням, к родному языку и культуре вызывает бесконечное уважение и заслуживает того, чтобы их ставили в пример другим.

Седаетг Керимова,
г. Актау, Казахстан

LƏZGİ DİLİNİ ÖYRƏNƏN VƏZİR

Tarixçilərin yazdığına görə fars dilində “Qarabağ tarixi” əsərini qələmə almış Mirzə Camal Cavanşir (1773-1853) təsvir etdiyi hadisələrin əksəriyyətinin iştirakçısı və şahidi olmuşdu. Bəzi hadisələri o vaxt Qarabağda yaşayan hərbi və siyasi xadimlərdən eşidib yazmışdı. Dövrünün çox savadlı, uzaqgörən və tədbirli şəxsiyyətlərindən olan Mirzə Camal uzun illər İbrahim xanın vəziri olmuş, xanlığın idarə olunmasında böyük rol oynamışdı. Qarabağ xanlığı Rusiya himayəsinə keçdikdən sonra Mirzə Camal Mehdiqulu xanın yanında həmin vəzifədə çalışmışdı.

Məşhur alim Adolf Berje 1855-ci ildə Mirzə Camalın “Qarabağ tarixi” əsərini rus dilinə çevirərək, “Kavkaz” qəzetində çap etdirmişdi. Burada o, tarixçinin qısa tərcümeyi-

həlini da verib. A.Berje yazıb: “Mirzə Camal

fars, ərəb və osmanlı dillərindən başqa avar və ləzgi dillərini də bilirdi. Tarix, coğrafiya və astronomiya haqqında yaxşı məlumatı var idi, tibb elmini də öyrənmişdi, istefaya çıxdıqdan sonra ömrünün sonunadək xəstələri

pulsuz müalicə edirdi. Ona görə də xalq arasında hörməti vardı”. (Bax: “Kavkaz” qəzeti №61-69, 1855-ci il).

Məşhur tarixçi və vəzir avar və ləzgi dillərini necə öyrənmişdi? A.Berjenin yazdığına görə İbrahim xanın arvadı Car-Balakən hakimi Ümmə xanın bacısı Bikə xanım idi. Mirzə Camal bir müddət Bikə xanımın yanında mirzə işləmişdi və avar dilini ondan öyrənmişdi. Ləzgi dilini Mirzə Camal vəzir keçəndən sonra öyrənməyə məcbur olmuşdu. Məlum olduğu kimi, İbrahim xanı müdafiə edən əsasən ləzgilər idi. Ləzgi qoşunu gətirildikdə bu qoşunun məvəcibini ödəmək və ləzginin ölmüş və ya itmiş atının əvəzini vermək üçün əhalidən tövəü pulu, sursat, taxıl, qoyun və qaramal alınır. (Bax: Qarabağnamələr, Bakı, 1991.

səh. 444).

İbrahim xan qubalı Fətəli xanın Qarabağ xanlığına hücum edəcəyini biləndə də 3 minlik ləzgi qoşununu köməyə çağırmışdı. Qoşun 3 ay Qarabağda Fətəli xanın hücumunu gözləmiş, lakin o, hücum etmədiyinə görə geri qayıtmışdı. (Bax: Yenə orada, səh. 256).

Ləzgilərin Qarabağ xanlığı ilə yaxın əlaqələrini görəndə və onların öz dillərində danışmağa daha çox üstünlük verdiyini bilən vəzir Mirzə Camal dostluq etdiyi qoşun başçılarından ləzgi dilini öyrənməyi qərara alır. Xüsusi istedad sahibi olduğundan bu dili üç ay ərzində öyrənir. O, XVIII əsrin ərəbdilli ləzgi ədəbiyyatına da bələd idi.

Gülxar GÜLİYEVƏ

“САМУРДИН” МЕКТЕБ

ШИИРРАЛ РИКИ АЛАЙ РУШ

Лезги халкъди Этим Эминан 180-ийсан юбилей къейд ийизвай и йикъара чехи шаирдин шиир хуралай къелзавай са руша интернетда виридан фикир вичел желб авунва. Ада шиир акъван рикI алаз, акъван фасагъатдиз къелзава хьи, рушан алакьунрал гъейран тахьун мумкин туш. И рушан тIвар Марьям Заирбегова я. Ада Дербентдин 21-мектебдин 4-синифда къелзава.

Вичихъ актервилин алакьунар авай ам сифте яз Лезгийрин СтIал Сулейманан тIварунихъ галай Гьукуматдин Муздратеатрдин сегънедиз экъечIайла

адан вад йис тир. Аялрин бахчадиз фивзай и бицIекди Зумруд Салимгереевадин «Марфадин стIалар» тамашада гъвечIи Маликадин роль акъван хъсандиз къугъванай хьи, адаз вирида сад хъиз гурлуз капар янай.

Гъеле сад лагъай синифда къелдайла ада Дербент шегъерда кьиле феий са шумуд конкурсада сад лагъай чкаяр къунай. Республикадин чара-чара форумра иштирак авур ада гзаф грамотаяр, дипломар къачунва. Лезги чIалал, чи поэзиядал гзафни-гзаф рикI алай Марьям гзафбуруз чешне я.

КВЕЗ ЧИДАНИ?

1623-йисуз машгъур лезги алим ва шаир ахцегъви Агъадин хва Рагъманкъулиди Ирандин зурба лукъман Абдулмуъмин Дайламиндин чара-чара начагъвилер сагъаруниз талукъарнавай «Сагъламанвал хуьнин сирер» ктаб фарс чIалай араб чIалаз элкьурнай. Ахцегъ Рагъманкъулидин таржумайри ва гьикаятдин эсерри лезги эдебият вилик финиз тагъсир авунай.

***

1881-1915-йисара акъатай «Къафкъаздин тайифаяр ва чкаяр къалурзавай къватIалди» (СМОМПК) сифте яз урус къелдайбуз лезги чIалан группадик акагъзавай халкъарин фольклордихъ галаз гегъеншдиз танишарнай. КIватIалдин чара-чара нумрайра халкъдин мецин эсерар гъам дилел чалал, гъамни урус чIалаз элкьурна ганва.

1892-йисуз чапдай акъуднавай къватIалда А.Мамедова Къасумхуьрел кхъенвай «Аллаб» мах ганва. СМОМПК-дин гъа йисуз басма хъанвай 14 лагъай нумрада Къуредин мисаларни махар чапнава. Ина Къасумхуьрел Леонидзеди кхъена урус чIалаз элкьурнавай кьанни кьве мисал гъатнава. Ахпа «Чуьхвер пачагъ», «Шейх огълу Шагъ Абасан мах», «Жанавур, сикI ва гъвечIи гими», «Акьул авачир паб» махар, гьугъуьнлай Башир Султанова халкъдивай кхъенвай «Меликмамед» ва «Мулла Несреддин» махар ганва.

***

XIX виш йисан эвелра машгъур къуьчхуьрви алим Магъарам эфендиди вичин лезги ва араб чIаларал кхъенвай шииррин къватIал туькьурна халкъдивагакарна. Адан «Къуръандизбаьнтгъузвай гафарган» ктаб РФ-дин ИА-дин Дагъустандин Илимдин Меркездин Искусствойрин, ЧIалан ва Эдебиятдин Институтдин гъилин хатIарин фондуна хуьзва.

***

1840-йисуз Агъалар Гъажиева Низами Генжевидин эсерар лезги чIалаз элкьурна кьилди ктаб хъиз Магъачкъалада чапдай акъудна. Ада ктабдиз сифте гафни кхъена. «Низами» ктаба гъатнавай эсерар лезги чIалаз устадвилелди элкьурнава.

***

1949-йисан эхирра урус пачагъ I Николая са йис вилик Ахцегъа Имам Шамилан къушунрихъ галаз кьиле феий женгера чпел залан хирер хъайи урус аскерар сагъар хъувур машгъур лезги алим, шаир ва лукъман Мирзе Али эфенди ал-Ахтыдиз разивал къалурун патал вичин генералрин куьмекдалди шаирдихъ гьихьтин тIалабун аватIа чирнай. Шаирди лагъанай: «Жув паталди захъ пачагъдивай ийир са тIалабунни авач. АлакьатIа, ада зи халкъ вичи эцигнавай залан налогрикай азад авурай».

I Николая шаирдин тIалабун кьилиз акъуднай ва лезгийр 10 йисан муддатда вири налогрикай азад авунай.

ЧИ ГАФФАР

Стха

И гафуниз жуьреба-жуьре баянар гузва. Профессор Р.И.Гъайдарова гайи баян генани акьулди къатIудайди я. Ада кхъизва: «Им кьве чара-чара гаф сад-садак акахъна арадал атай гаф я. Адан сифте пай ст - сит гаф тир, адахъ вичихъ кьилди стха гафунихъ авай хьтин мана авай. Гекъиг: шид «стха» (къирицI чIал). Къвед лагъай пай - ха тха гафуникай, ам вични таха - дикай амай пай я.

Вичин туькьур хъунин къайда фикирда къурла, стха гаф ахцегъ нугъатдин девахъ хьтин келима я, яни адан мана асулдай «стха-дах» тир».

Чурчул

И тIвар гъайвандиз лезги нугъатра хурлинкI, мирги ва масакIа лугъуда. Профессор Р. Гъайдарован фикирдалди, «чурчул» гафунихъ гьугълягъдин бала хьтин мана хьун мумкин я. Чи чIалан хъимил нугъатда «чурч» лугъудай гаф ава. Адан мана «гьугълягъ» я. Мумкин я, гъвечIи

гьугълягъдизни «чурчул» лугъун. Хъ-милвийрини гзаф вахтунда гъа гъвечIи гьугълягъдиз «чурчул» лугъуда.

КIваран

Лезгийри хуьрерин патав гвай гъвечIи вирериз, яд акъвазнавай чкайриз «КIваран» лугъуда. Гафунин ери-бине ничхирдин тIвар тир «КIвар» я. Къепиррин ва КIририйрин чилерал «КIваран легъ» лугъудай микротопоним дуьшуьш жезва.

Куг

Аялрин махарик «Куган руш» хьтин персонаж ква. Профессор Р.И. Гъайдарован фикирдалди, и гафунин этимон «коге» (ругъер) я. Лезги чIала «Куг» гъамни хуьруьн тIвар я.

КъетIен жинсинин бурандикай цилер акъудна, къабух сагъдаказ къурурна ийидай графиндиз ухшар къапунизни лезги чIала «куг» лугъуда. Якъин махара гъахьтин кIалуб авай, туьд дар элкьвей къапара жин хуьдай, лазим хъайила ам ахъайдай. Аялрин хкетдик квай «куган руш»,

мумкин я, «жинжин руш» лагъай чIал я.

Къуркъушум

Вилик вахтара Къурушдал къуркъушум кхуддай. Бязи алимри лугъузвайвал, а хуьруьн тIварни «къуркъушум» гафунихъ галаз алакьалу я. Хъсандиз фикир гайитIа и гафунин ери-бине лезги чIала ава, адан туькьур хъун лезги чIаланди я, мана-метлебни «къурай (къуру) яд» я. «Къурай» гафуниз чи нугъатра къуркъ II къуркъу лугъуда.

Хив

«Хив» чIехи хуьр лагъай чIал я. Алай вахтунда и тIвар Кьиблепатан Дагъустанда са райондин меркезда ала. Виликдай Хивдал маса тIварар хъана: Гъуьгъвер ва Эгъе. Эхиримжи вахтара и тIварар кардик кумач. Хив анжах са хуьруьз ваъ, гъа хуьр алай чкадиз, кьве вацIун арадизни лугъузва.

ГЪАРФАРИЗ ТАЛУКЪ ГАФАР

ГЪ - гъил, гъаб, гъал, гъел, гъвар, гъарикI, гъвел, гъвергъвер.

ГЪ - гъад, гъамга, гъебе, гъерт, гъешем, гъуьл, гъяд, гъаркъуь.

КЪ - къаф, къад, къай, къазма, къал, къаних, къатай, къацу, къени.

КЪ - къал, къацI, къару, къекъел, къелечI, къемкъер, къеб, къигъитI.

КI - кIам, кIакI, кIапIал, кIани, кIвал, кIвач, кIел, кIеле, кIир.

ПI - пIагъ, пIини, пIипI, пIир, пIузар, пIивитI, пIатI, пIакъракъ, пIиш.

ТI - тIал, тIанур, тIанIас, тIарам, тIач, тIвал, тIветI, тIул, тIили.

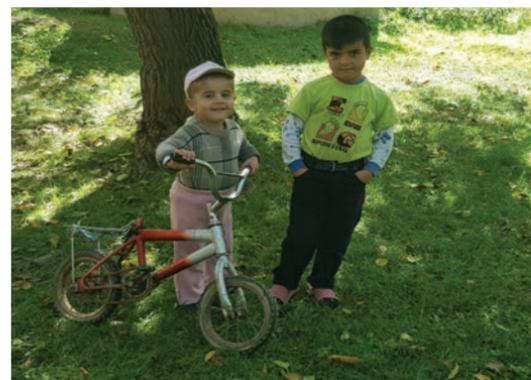
УЪ - уьгъуь, уьзден, уьлен, уьлчи, уьлуьган, уьзенг, уьлкве, уьфт, уьцIуь.

ХЪ - хъалхъам, хъалхъас, хъархъ, хъач, хъварц, хъвер, хъел, хъире.

ХЪ - хъар, хъахъ, хъел, хъирхъам, хьи, хъиз, хъун, хъухъ, хьтин.

ЦI - цIай, цIар, цIам, цIайлапан, цIалцIам, цIицI, цIирх, цIуд, цIугъ.

ЧI - чIал, чIав, чIар, чIатI, чIаф, чIиж, чIикъ, чIил, чIичI, чIух.

ЩЕДРОСТЬ МИЛЛИОНЕРА

Китайский бизнесмен Сюн Шуйхуа нанял бульдозеристов, чтобы сравнять с землёй все деревянные постройки своей родной деревни на юге Китая и уничтожить её грязные дороги. На этом месте он выстроил по новенькому фешенебельному

дому для каждой обитающей в деревне семьи.

54-летний Сюн сделал своё состояние в металлургии и решил отплатить добром тем, кто когда-то был добр к нему самому. В те времена, когда он был мальчишкой из бедной семьи, и за душой у него не было ни гроша. Став миллионером, Сюн не забыл о том, как поддерживали его семью соседи и другие жители деревни во времена его детства.

Стариков и людей с низким достатком миллионер обеспечил трёхразовым бесплатным питанием.

72 семьи переехали в новые апартаменты и ходят по новым чистым улицам.

Общая стоимость проекта оценивается

примерно в шесть с лишним миллионов долларов.

Сюн говорит, что ему не сложно было осуществить эту затею, поскольку он заработал больше денег, чем мог бы потратить за всю оставшуюся жизнь.

КТО ПРИДУМАЛ АЛФАВИТ

Изобретение символов

Буквы алфавита на самом деле являются символами звуков. Основа букв английского алфавита – алфавит римский, возраст которого 2500 лет. Заглавные буквы с небольшими отклонениями копируют римские буквы, которые были в ходу в III веке до нашей эры.

До того как был изобретен алфавит, человек, для передачи или для записи какого-то события, использовал рисунки. Например, изображение нескольких антилоп могло обозначать «в этом месте хорошая охота», то есть в то время это была форма письма. Такое «изобразительное письмо» получило широкое распространение в древнем Вавилоне, Египте и Китае.

По прошествии времени, изобразительное письмо стало видоизменяться. Рисунок, вместо простого изображения объекта, стал представлять идею, связанную с обозначенным объектом. Так, рисунок ноги мог обозначать глагол «идти». Этот период письменности носит название «идеографическим», или «передающим идею». Трудность с подобным письмом состояла в том, что послание разными людьми могло быть понято по-разному.

С течением времени этот метод изменялся. Символы стали соответствовать комбинации звуков. В частности, если слово «ид» обозначало «руку», рисунок руки стал обозначать звук «ид». Поэтому каждый раз, когда хотели передать звук «ид», использовали рисунок руки. Этот этап письменности называется «силлабической письменностью». В Вавилоне и Китае развитие письменности не перешагнуло этого рубежа. Египтяне создали своего рода алфавит, включив в рисунки 24 знака, обозначающие отдельные звуки или слова, состоящие из одного согласного. Однако они не поняли значения своего изобретения.

Открытие древних людей

Порядка трех с половиной тысяч лет назад народы, населявшие восточное побережье Средиземного моря, совершили открытие, которое приблизило их к созданию алфавита. Они сумели понять, что один и тот же знак можно применять для одного звука во всех сочетаниях, поэтому они использовали ограниченное число знаков в этих целях. Такие знаки и стали алфавитом. Алфавит стали применять древние евреи и финикийцы. Позже греки переняли алфавит у финикийцев. Древние

римляне позаимствовали греческий алфавит, внося отдельные изменения и дополнения. Отсюда латинский алфавит стали использовать и жители Западной Европы. Так появился современный алфавит.

В настоящее время в мире используется 65 разных алфавитов. Самый богатый из них — кхмерский, в нём 72 буквы, а самый экономный — алфавит одного из языков Папуа-Новой Гвинеи, которому достаточно 11 букв. Алфавит придумали финикийцы, а греки придумали ввести в него гласные.

Последнее крупное усовершенствование алфавита разработали римские писцы в IV веке нашей эры: они разделили заглавные и строчные буквы.

Самый сложный алфавит

Алфавит – это своего рода сборник

букв, используемых в какой-то системе письма, при этом графические символы расположены в определенной очередности, которую нельзя нарушать. Различные системы письма

Трудно определить, какой алфавит считать самым сложным. Это слишком противоречивое понятие, так как при оценке сложности невольно приходится отталкиваться от родного языка. Разумеется, носителям родного языка самыми простыми покажутся украинский и белорусский языки.

Иероглифическое письмо

Иероглифическую систему письма можно назвать алфавитом лишь с большой долей условности. Иероглиф – это начертание некоторого знака в некоторых системах письма, который может означать как некоторый звук, так и слово или предложение. Он никак не указывает на правильное произношение, в то время как буква отражается фонетические

особенности языка. Именно поэтому китайский или японский языки сложны для людей, чьи родные языки основаны на буквенной системе.

Эфиопская система письма

Эфиопское письмо тоже довольно трудно освоить, но и к классическому алфавиту отнести его нельзя. Это гибридное письмо, являющаяся официальной в Эритрее и Эфиопии. Но если все-таки оценить эфиопское письмо как алфавит, то ахмарское наречие будет наиболее трудным в написании. Буквы пишутся с дополнительными значками, которые введены для обозначения специфических звуков. Эфиопская система – абугида, то есть письмо, в котором любой символ – это комбинация гласного и согласного звука, а группируются они в зависимости от того, какие звуки обозначают. При этом знаки записывают слева направо.

Классический алфавит

Если говорить исключительно о буквенных системах, то, пожалуй, наиболее сложным можно считать арабский язык. Это одна из самых трудных в освоении знаковых систем. Одна и та же буква может писаться по-разному, насчитывает до 4 вариантов написания в зависимости от расположения буквы в слове. Нет ни одного строчного символа, переносы строго запрещены, а гласные звуки не находят своего отражения в письменном языке. Еще одна особенность в том, что слова пишутся справа налево.

Сложные системы букв

В книгу рекордов Гиннеса попал эскимосский алфавит. В табасаранском – 54 буквы, а, например, в абхазском языке насчитывается лишь три гласные – «аа», «а» и «ы». Все прочие гласные звуки, которые обозначаются символами «у», «е», «о», «и», образованы от комбинаций разных звуков. Зато в абхазском очень большое количество согласных – 58. Бзыбский диалект содержит еще большее их число – 67. Основа абхазской письменной системы – кириллица, алфавит разработан в 1862 г, а первая азбука вышла в свет тремя годами позднее. Поэтому наш алфавит на так труден, как иногда кажется.

Подготовила к печати
АЗИЗРИН Севда

ГАФАРГАН

Щумач	– тарал экъечІдай бебелук
Лемкъе	– легье
Парах	– малар хъиядай кар
Чандар	– лацу къвавах
КъанцІархъан	– къилиз сер янавай кас
Ругъ	– эчІелар экъечІнавай чка
Жгъ	– таж
КукІва	– хвах
Алцумаг	– алцумдайди
Алцумар	– терезар
Ацукъаган	– скамейка
АчІ	– вацІун къерехда къуьгъвер
Алчаг	– вахчагдин кІаникай алукІдай пек
Аткуш	– гъаясуз дишегъли
Атра	– рагъэкъечІдай пад
Тумухъан	– ялтах
Тав	– камин
Тагъар	– хамун чанта
Тангъах	– дережа, жемиятда чка
Талба	– буьгътен
ТакІв	– бокал
Тебгъгъ	– иштагъ
Тарун	– таракан
ТитІих	– усал бармак (хъицикь-дин)
Сумра	– чин, суфат

ВНИМАНИЮ ЧИТАТЕЛЕЙ!

В районах республики на газету «Самур» можно подписаться коллективно и индивидуально в любое время. Годовая подписка составляет 15 манатов. Справки по телефону: 432-92-17

“Samur” qəzetinin kollektivi Cəmilə Zalovaya atası Fəxrəddin Zalovun vəfatından kədərləndiyini bildirir və dərin hüznə başsağlığı verir.

САМУР
Baş redaktor
Sədaqət KƏRİMOVA

Redaksiyamızın ünvanı: AZ 1073
Bakı, Mətbuat prospekti,
“Azərbaycan” nəşriyyatı,
3-cü mərtəbə, 101-ci otaq.
www.samurpress.net
www.sedagetkerimova.com
e-mail:sedagetkerimova@gmail.com

Hesab nömrəsi:
26233080000
“Kapital bank”ın 1 saylı
Yasamal filialı
kod 200037
VÖEN 130024708

Qəzet Azərbaycan
Respublikasının Mətbuat
və İnformasiya Nazirliyində
qeydə alınıb.

Qeydiyyat nömrəsi - 78

İndeks: 5581
Sifariş: 3796
Tiraj: 2000
Tel:(012)432-92-17

“Azərbaycan” nəşriyyatında çap olunmuşdur.